

Центр громадянської
просвіти
«Альменда»
<http://almenda.org>

Міністерство
освіти і науки
України
<http://www.mon.gov.ua>

Громадська ініціатива
Крим SOS
<http://krymsos.com>

Всеукраїнський конкурс уроків «18.05. Право на пам'ять»

071	xxxxx	Окупована територія
------------	-------	---------------------

ТРАГЕДІЯ НЕЗНИЩЕНОГО НАРОДУ (Депортація кримських татар у 1944 р.)

Тип уроку: засвоєння нових знань, умінь і навичок

Навчальні цілі (мета):

- активізувати вміння працювати з документами та різноманітними джерелами;
- вдосконалювати загально навчальні, пошуково-дослідницькі та аналітично-синтезуючі вміння і навички учнів;
- розвивати критичне мислення як засіб формування власного погляду школяра на події історії та вироблення власної позиції щодо них;
- дослідити ставлення молоді до проблем геноциду та дискримінації за етнічною ознакою сприяти вихованню в неї толерантності, громадянської самосвідомості та милосердя;
- сприяти збереженню пам'яті про трагічні сторінки історії кримськотатарського народу та людей, що постраждали від депортації.

Очікувані результати:

Після цього уроку учні зможуть:

- встановлювати хронологічну послідовність трагічних подій травня 1944 року;

- спираючись на різноманітні джерела інформації, характеризувати причини, хід та наслідки депортації кримськотатарського народу;
- визначати головні напрямки сталінської політики щодо малих народів на прикладі кримськотатарського населення;
- давати оцінку діям радянського керівництва та безпосередніх учасників акції;
- вдосконалювати практичні навички та вміння роботи з історичними документами, текстовими, візуальними та усними джерелами, на основі аналізу яких визначати справедливість чи безпідставність звинувачень радянського керівництва щодо кримських татар;
- порівнювати різні точки зору, що існують в історичній науці, стосовно депортації кримських татар та визначати власну позицію щодо цих подій;
- узагальнювати численні факти дискримінаційної політики радянського уряду щодо кримських татар та давати їм власну оцінку;
- застосовувати та пояснювати на прикладах поняття та терміни: колабораціонізм, депортація, геноцид, примусове переселення, спецпереселенці, історична батьківщина, репатріація.

Тривалість уроку: 90 хвилин

Форма уроку: урок-дослідження, урок-діалог

Ключові слова і поняття: колабораціонізм, депортація, геноцид, примусове переселення, спецпереселенці, історична батьківщина

Методи та прийоми навчання на уроці: дослідження, аналіз та порівняння документів і джерел, робота в групах та парах, постановка проблемних запитань, узагальнююча бесіда, розповідь, випереджальні завдання, пошукова робота, повідомлення, слайд-шоу, «мозковий штурм» (загальне обговорення), міні-лекція, активне слухання, «мовою цифр», «займи позицію», створення інтриги, метод доказу, опрацювання таблиць та схем, перегляд відео сюжетів, «відкритий мікрофон», «два кола», юридичний практикум, творча робота

Методико-дидактичне забезпечення (обладнання): зошит, мультимедійна система, відеокасета із записом кінофільму «Хайтарма», відеоролики Youtube «1944 год. Выселение татар с родной земли», «Самолёт. Амет Хан Султан. Дуэт Люди из прошлого» або «Герой Советского Союза Амет Хан Султан. Дороже

золота», «18 мая день депортации крымских татар (Разговор с сыном. Посвящается Усману Джалилову, пропавшему в день выселения 18 мая 1944 года в возрасте 2-х лет...)», слайд-шоу 1 з портретами татар - Героїв Радянського Союзу та повних кавалерів ордена Слави; слайд-шоу 2 з портретами кримських татар, очевидців подій 18 травня 1944 року; схема «Напрямки депортації кримськотатарського населення»; роздавальний матеріал з текстом документів та джерел

Урок ґрунтується на діяльнісному, компетентнісному та особистісно-орієнтованому підходах до набуття і розвитку знань, умінь та навичок учнів і передбачає застосування їх на практиці, через виконання різних видів завдань. Зміст, форми і методи уроку спрямовані на формування ключових та предметно-історичних компетентностей (навчальної, культурної, соціальної, громадянської, інформаційно-комунікативної, хронологічної, просторової, аксіологічної, логічної) та сприяють розвитку навчально-інформаційних, навчально-логічних та навчально-комунікативних вмінь і навичок. Мотивація при цьому носить характер перспективного спонукання.

Завдання вчителя полягає у створенні атмосфери продуктивного плідного співробітництва на уроці та в недопущенні перетворення його на читання заздалегідь підготовленої інформації. Для цього передбачені різнопланові засоби активізації пізнавальної, пошукової, дослідницької та творчої діяльності учнів через використання різноманітних форм, методів і засобів уроку, добору різних типів джерел: вербальних – писемних (документальних, науково-історичних, довідникових, публіцистичних) та усних і зображальних (фото та відео документи); використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій, стимулювання критичного мислення через постановку гострих питань, включення до уроку низки інтерактивних методів.

Структура уроку

I. Організаційна частина

(1 хв.)

Створення робочого настрою

II. Актуалізація опорних знань. Підготовка до сприйняття нової теми (6 хв.)

«Мозковий штурм»

III. Мотивація навчальної діяльності (7 хв.)

Створення інтриги. Перегляд відеосюжету, побудованого на уривках з кінофільму «Хайтарма» - ролик «1944 год. Выселение татар с родной земли» (<https://www.youtube.com/watch?v=vfkyhBB3Szw>) тривалість 5.31

Слухання літературного джерела

IV. Представлення теми та навчальних цілей (2 хв.)

Слово учителя

V. Вивчення нового матеріалу. Осмислення нових знань (50 хв.)

1.1. Розповідь учителя (міні-лекція)

1.2. Випереджальне інформативне повідомлення учня «Кримські татари – герої Другої світової війни». Слайд-шоу з портретами татар - Героїв Радянського Союзу та повних кавалерів ордена Слави

1.3. Варіант I. Перегляд відеоролика «Самолёт. Амет Хан Султан. Дуэт Люди из прошлого» (www.youtube.com/watch?v=0fBCPPMPWss). Тривалість перегляду – 4 хв. (від початку до 04.00). Випереджальне інформативне повідомлення учня «Двічі Герой Радянського Союзу Амет-хан Султан»

1.3. Варіант II. Перегляд відеосюжету: Герой Советского Союза Амет Хан Султан. Дороже золота. Студия «Крылья России» <https://www.youtube.com/watch?v=yKYQYkIujzo>. Тривалість перегляду сюжету – 3 хв. (від 00.37 до 03.30)

1.4. «Відкритий мікрофон», формулювання проміжних висновків

2.1. Розповідь учителя

2.2. Індивідуальне аналітичне дослідження історичного документу

2.3. Постановка проблемного питання

2.4. Випереджальна пошукова робота учнів. Таблиця «Тільки факти».

Вправа «Займи позицію»: «обвинувач – захисник»

2.5. Опрацювання історичних понять депортація (депортація кримських татар) та колабораціонізм з опорою на набуті раніше знання. Вправа «Цеглини»

2.6. Формулювання проміжних висновків

3.1. Розповідь учителя

3.2. Активне слухання

3.3. Перегляд відеосюжету з кінофільму «Хайтарма». Епізод: 0.52.10–0. 53.00

3.4. Свідчення очевидців. Слайд-шоу з фото очевидців

3.5. Постановка актуальних запитань

3.6. Розповідь та проміжний висновок учителя

4.1. Аналітичне дослідження з використанням різних історичних джерел

4.2. Фронтальна бесіда за запитаннями до джерел

5.1. Повідомлення учня

5.2. Дослідницько-аналітична робота (підтвердження даних повідомлення офіційними документами та спогадами очевидців)

5.3. Спільне обговорення за запитаннями, формулювання проміжного висновку

6.1. Опрацювання історичного поняття геноцид за схемою

6.2. Постановка проблемного питання

6.3. Юридичний практикум. Групова робота

VI. Узагальнення та систематизація нових знань і умінь. (15 хв.)

1. Складання порівняльної схеми. Метод «Два кола». Робота у парах

2. Творча робота «Стаття до газети» на тему: «Депортація кримських татар – трагедія цілого народу». Вправа «10 речень»

VII. Підведення підсумків уроку. Висновки. Рефлексія. (8 хв.)

1. Оцінка діяльності на уроці методом «відкритого мікрофону». Вправа «Я так думаю»

2. Формулювання висновків

3. Заключний перегляд відеоролика - 18 мая день депортации крымских татар (Разговор с сыном. Посвящается Усману Джалилову, пропавшему в день выселения 18 мая 1944 года в возрасте 2-х лет...)

www.youtube.com/watch?v=42kuKrf2mNY Тривалість перегляду – 2. 32

VIII. Інструктаж із виконання домашнього завдання. (1 хв.)

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина: створення робочого настрою

Учитель організовує робочі місця, перевіряє наявність в учнів необхідних для уроку матеріалів та письмових приладів.

II. Актуалізація опорних знань. Підготовка до сприйняття нової теми

«Мозковий штурм»

- Що вам відомо з історії про татар?
- Коли татари оселилися на теренах Криму?
- Що призвело до утворення Кримського ханату? У чому полягали причини тривалого існування цієї держави?
- Якими були взаємини українського населення із мешканцями Кримського ханства у XVI-XVIII ст.?
- Коли між українськими козаками і кримськими татарами було підписано першу союзну угоду? Які наслідки вона мала?
- Як відбувалася інкорпорація Криму до Російської імперії наприкінці XVIII ст.?
- * Якими були причини і наслідки першого виселення кримських татар з Російської імперії за Катерини II ?

(Прогнозована відповідь: Після російської анексії Криму у 1783 році князь Григорій Потьомкін заходився усувати ногайців з Таврії до Волги, Уралу, Великого та Малеого Іргізу. Татари мали право переміщуватись і до Туреччини, причому в основному заохочувався виїзд із півострова мурз і гірських татар. Усього у переміщенні взяло участь до 300 тис осіб.

У 1787 р. у зв'язку з черговою російсько-турецькою війною з'явився наказ виселяти родини приморських мешканців Криму. Щоб уникнути репресій, зберегти життя та віру вони самі кидали домівки та емігрували. Вважають, що в цей час Крим покинули ще до 100 тис. татар).

III. Мотивація навчальної діяльності. Створення інтриги.

18 травня – пам'ятна дата у житті кримськотатарського народу.

Чи знаєте ви, що відбулося у цей та два наступні дні травня 1944 року у Криму?

Перегляд відеосюжету, побудованого на уривках з кінофільму «Хайтарма» - ролик «1944 год. Выселение татар с родной земли»

одночасним слуханням літературного джерела.

Учитель: *Полки солдат идут по Краю*

*В ночи, сгущенной до черна
Зачем они пришли, не знаю,
Когда весь в Крым в объятьях сна.*

*Шли весело, как на прогулке,
Плевали в стороны – и шли ...
Чужие этим переулкам
И морю Черному вдали...
Они свернули на дорогу,
Что к дому... В сердце холодок ...
И пес наш, чувствуя тревогу,
Скулил и рвал свой поводок.*

*Сухой щелчок – и пса не стало,
Он даже взвизгнуть не успел ...
Взгляд на часы «Начнем, пожалуй» ...
Из тройки кто-то прохрипел*

*В ответ послышалось – «Конечно,
Что воду в ступе нам толочь?»
И для народа наступила
Варфоломеевская ночь.*

*И заработали приклады,
Круша оконное стекло,
Подобно Дантовскому аду,
Все вдруг смешалось, поплыло ...*

Да, выбивая ночью двери

*С остервенением в глазах,
В дома врываються, как звери
И стонет, тонет Крым в слезах ...*

Рустем Эминов

IV. Представлення теми та навчальних цілей

V. Вивчення нового матеріалу. Осмислення нових знань

План

- 1. Кримські татари у роки Другої світової війни**
- 2. Підстави та причини примусового виселення кримських татар**
- 3. Операція «депортація» та її масштаби**
- 4. «Стук вагонних коліс в серці й досі живе...» (Довга дорога на схід: умови перевезення до місць переселення)**
- 5. Облаштування депортованих у спецпоселеннях**
- 6. Депортація кримських татар як геноцид**

1. Кримські татари у роки Другої світової війни

1.1. Розповідь учителя (міні-лекція)

До початку Другої світової війни в Криму проживали біля 186 тисяч кримських татар (перепис населення у 1939 р.).

На початку війни на території АРСР було сформовано чотири Кримських дивізії: в Євпаторії, Керчі, Сімферополі та Ялті, куди було призвано 28 тисяч осіб (30 % склали кримські татари). У 1941 р. дивізії брали участь у боях під Вірменськом, на П'ятиозер'ї, в районі Керчі тощо.

В листопаді 1941 р. в кримських горах діяли 27 партизанських загонів чисельністю 3,4 тис. осіб (з них понад 50 % етнічні кримські татари). Керівником Східного з'єднання партизан був татарин Рефат Мустафаєв, а комісаром Північного з'єднання - татарин Селімов.

За масовий опір ворогові 12 тис. кримських татар було знищено фашистськими каральними загонами.

1.2. Випереджальне інформативне повідомлення 1-го учня «Кримські татари – герої Другої світової війни». Слайд-шоу з портретами татар - Героїв Радянського Союзу і повних кавалерів ордена Слави

Сьогодні на увесь світ відомі імена восьми татар - Героїв Радянського Союзу і Польщі та трьох повних кавалерів Орденів Слави. На всіх фронтах Вітчизняної війни вони показали зразки героїзму і стійкості.

Серед Героїв Радянського Союзу - гвардії полковник, командир авіаполку ***Абдураїм Решидов***, який здійснив 220 бойових вильотів, збив 18 ворожих літаків. Нагороджений орденами Леніна, Олександра Невського, Червоного Прапора, Суворова, Кутузова, Вітчизняної війни, Хрестом Чехословацької Республіки, 7 бойовими медалями.

Капітан ***Абдуль Тейфук*** 26 вересня 1943 р. із своїм стрілецьким батальйоном у складі Степового фронту форсував Дніпро і захопив плацдарм поблизу Верхньодніпровська, за що був удостоєний Звання Героя Радянського Союзу 19 березня 1945 р.

Старшина ***Узеїр Абдураманов*** у вересні 1943 р. під безперервним вогнем противника брав участь у наведенні мостів через річки Десна і Мор, забезпечуючи їх успішне форсування.

Командир розрахунку 45 мм гармати винищувально-протитанкової батареї ***Сейтнафе Сейтвелієв*** обороняв Одесу, форсував Березину, звільняв Білорусію.

Командир взводу окремого саперного батальйону 337-ї стрілецької дивізії ***Ібраїм Беркутов*** 16 вересня 1943 р. з групою саперів підірвав греблю та міст через річку Сула в тилу ворога, позбавивши його маневру і можливості нанести контрудар, а 28 вересня при форсуванні Дніпра його взвод забезпечив переправу бійців та військової техніки на правий берег річки для закріплення на захопленому плацдармі.

Гвардії підполковник, командир 130 стрілецького полку 44-ї гвардійської дивізії ***Анатолій (Фетислям) Абілов*** обороняв Москву, форсував Дніпро, визволяв Білорусію, Україну, Польщу, дійшовши до Берліна. За мужність і відвагу нагороджений орденами Леніна, Кутузова, Суворова, Червоної Зірки, Вітчизняної війни, 4 орденами Червоного Прапора, медалями. У 1944-45 рр.

Абілова двічі представляли до звання Героя Радянського Союзу, але через національну належність нагороду ветеран отримав лише через 45 років.

А військовому льотчику 1-го класу **Чалбашу Емір-Усейну**, який здійснив 360 бойових вильотів і збив у повітряних боях 17 ворожих машин, незважаючи на неодноразові подання, звання Героя так і не було присвоєно. За заслуги перед Батьківщиною він тричі нагороджувався орденами Червоного Прапора та Червоної Зірки, Олександра Невського, Богдана Хмельницького тощо.

Ще один кримчанин - капітан **Умер Акмолла Адаманов**, командир радянсько-польського партизанського загону ім. Котовського, відомий під псевдонімом «Мишко-татарин» - Герой Польської Республіки.

Серед кавалерів Орденів Слави 3-х ступенів, що прирівнюються до Героїв Радянського Союзу, гвардії старший сержант **Сеїт Небі Абдураманов**, що брав участь у боях під Сталінградом і Курською дугою. У районі польського міста Пулави 6 бійців на чолі з Абдурамановим увірвалися у ворожу траншею, схопили гітлерівця - «язика» і під прикриттям загороджувального вогню без втрат повернулися до своїх. В одному з боїв Вісло-Одерської операції Абдураманов в рукопашному бою один знищив 8 гітлерівців і 4 узяв в полон.

Командир розвідгрупи **Насибула Веліяєв** захищав Сталінград, пройшов з боями через Одесу, Ковель, Польщу до Німеччини, удостоївшись за бойові подвиги крім орденів Слави, багатьох інших орденів та медалей.

Командир взводу розвідників **Бахий Сеттаров** бився з фашистами на Південно-Західному фронті, захищав Новоросійськ. Його тричі виносили з поля бою тяжко пораненим. В січні 1942 р. у бою за Керч втратив обидві ноги.

Слово учителя: Гордістю кримськотатарського народу є двічі Герой Радянського Союзу, відомий повітряний ас, заслужений льотчик-випробувач Амет-хан Султан.

1.3 Варіант I. Перегляд відеоролика «Самолёт. Амет Хан Султан. дуэт Люди из прошлого» (www.youtube.com/watch?v=0fBCPpMPWss) з притишеним звуком (тривалість перегляду – 4 хв. (від початку до 04.00), на

фоні якого звучить випереджальне інформативне повідомлення 2-го учня про Двічі Героя Радянського Союзу Амет-хана Султана

Ще в юності Ахмет-хана Султана, що народився у Алупці, прозвали Орлом. Приводом для цього стала улюблена притча героя, яку він часто розповідав своїм однополчанам: «Орли ніколи не вмирають на землі. Відчуваючи наближення смерті, вони з останніх сил летять вгору, а потім складають крила і каменем падають на вниз. Тому Орли вмирають в небі, на землю вони падають мертвими».

На фронті відважний льотчик з перших днів війни. Вже 22 червня 1941 року він виконує кілька бойових вильотів, за що нагороджується першим орденом Червоної Зірки.

3 березня 1942 року 4-й винищувальний авіаційний полк - у складі ППО міста Ярославля. Тут, у небі над старовинним російським містом, Султан Амет-Хан здобув свою першу повітряну перемогу. 31 травня 1942 року, витративши в атаках весь боєзапас, він таранив ворожий бомбардувальник «Юнкерс-88», вдаривши його лівим крилом знизу. При ударі «Харрикейн» Амет-Хана застряг у палаючому «Юнкерсі». На щастя, льотчикові вдалося вибратися з кабіни свого літака і вистрибнути на парашуті. За цей подвиг Султан Амет-Хан був нагороджений іменним годинником.

Влітку 1942 року С. Амет-Хан воює під Воронежем на літаку Як-1, а з серпня 1942 року на літаку Як-7Б бере участь у Сталінградській битві.

У жовтні 1942 року Султан Амет-Хан стає командиром 3-ї авіаескадрильї 9-го гвардійського винищувального авіаційного полку і бере участь у визволенні Ростова-на-Дону, у запеклих повітряних боях на Кубані, у звільненні Таганрога, Мелітополя, Криму.

Звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка» (№ 1136) капітану Амет-Хану Султану присвоєно Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 серпня 1943 року.

Війну «Ахметка», як з любов'ю звали його друзі, закінчив у Східній Пруссії. Останній літак противника льотчик збив 29 квітня 1945 року над аеродромом Темпельхоф (Берлін).

У віці 25 років, будучи вже майором, Амет-хан став двічі Героєм (30 червня 1945 р.). До того часу він встиг здійснити 603 бойових вильотів (з них 70 - на штурмівку живої сили і техніки противника), провести 150 повітряних боїв, в яких збити особисто 30 і у складі групи-19 літаків противника і увійти до десятки кращих льотчиків-випилювачів Другої Світової війни.

1.3. Варіант II. Перегляд відеосюжету: Герой Советского Союза Амет Хан Султан. Дороже золота. Студія «Крылья России» <https://www.youtube.com/watch?v=yKYQYk1ujzo> з інформацією про бойову біографію льотчика. Тривалість перегляду сюжету – 3 хв (00.37 - 03.30)

Запитання: «Про що свідчать наведені факти?»

1.4. Учні за допомогою методу «відкритий мікрофон» висловлюють свої думки, формулюючи проміжний висновок: Усі названі і безліч неназваних героїв – синів Криму своїми вчинками переконують нас, що в роки війни героїзм був масовим явищем та нормою поведінки усіх радянських людей, у тому числі і кримських татар, які хотіли бачити свою Вітчизну вільною від фашистів.

2. Підстави та причини примусового виселення кримських татар

2.1. Розповідь учителя: Однак, незважаючи на наведені факти, у донесенні Й. Сталіну від 10 травня 1944 р. нарком внутрішніх справ Л. Берія повідомляв протилежне: «Із армійських частин у 1941 р. дезертирували понад 20 тисяч татар, які зрадили Батьківщині, перейшли на службу до німців і зі зброєю в руках боролися проти Червоної Армії».

Це твердження мало провокаційний характер, оскільки означало, що фактично всі призвані до Червоної Армії кримські татари зрадили Батьківщині.

З посиленням на трофейні німецькі документи органи НКВС інформували Сталіна і про активну підтримку кримськими татарами дій окупаційної влади та співробітництво з нею, про організацію загонів самооборони у боротьбі проти радянських партизан, про масовий колабораціонізм кримських татар.

Повідомлення та рапорти, кількість яких збільшувалася по мірі визволення Червоною Армією півострова, призвели до прийняття 11 травня 1944 року

Постанови Державного Комітету Оборони «Про кримських татар».

2.2. Аналітичне дослідження історичного документу

Постанова Державного комітету оборони СРСР № 5859 від 11 травня 1944 року «Про кримських татар»

(Текст документу вміщено у роздавальному матеріалі – Додаток 1)

Запитання до документу:

- Якими були офіційні причини депортації кримськотатарського народу?
- Чи виправданим було рішення ДКО про депортацію татар з Криму?

2.3. Постановка проблемного питання:

- Як ви вважаєте, чи повинен за вчинки окремих людей нести відповідальність цілий народ

2.4. Випереджальна пошукова робота учнів. Таблиця «Тільки факти». Вправа «Займи позицію» - «обвинувач – захисник»

Один із двох учнів, яким доручено виконати випереджальну роботу - «захисник», відшукує у історичній літературі факти, які свідчать про героїзм кримських татар у роки війни, а другий учень – «обвинувач» займає офіційну позицію влади та її сучасних прибічників, підтверджуючи фактами колаборацію кримців з окупаційною владою.

Свої докази вони викладають у настінній **таблиці «Тільки факти»**

Факти, які говорять про татар, як про героїв	Факти, що говорять про татар, як про колаборантів
<ul style="list-style-type: none">• з початком війни понад 50 тис. татар були мобілізовані у радянську армію;• у боях з фашистами на фронтах, у партизанських загонах і підпіллі загинули понад 30 тис. кримських татар;• серед татар, які віддано служили Батьківщині, - 4 генерали, 85 полковників, 100 підполковників, 7 Героїв Радянського Союзу, Герой Польщі; відомий військовий льотчик-ас Амет-хан Султан став двічі Героєм	<ul style="list-style-type: none">• у 1941 р. із Червоної Армії дезертирували понад 20 тисяч призваних до неї татар;• татари видавали гестапівцям євреїв і циган;• з приходом фашистів татари організовували загони самооборони для боротьби з радянськими партизанами, співробітничали з окупаційною владою;• на засіданні татарського комітету 3 січня 1943 р. присутні молилися за здоров'я Гітлера;

<p>Радянського Союзу;</p> <ul style="list-style-type: none"> • 35 кримських татар стали кавалерами ордена Слави, 3 – повними кавалери, а 34 – кавалери ордену першого ступеня; • 50 тисяч кримських татар під час війни були удостоєні державних нагород; • понад 50 % чисельного складу 27 партизанських загонів, що діяли у Криму, складала татари; • із 32 керівників кримського підпілля 26 були татарами, із 30 комісарів партизанських загонів — 10; • під час окупації фашисти розстріляли 12 тис. кримських татар; • за зв'язок з партизанами фашисти спалили на півострові 127 сіл, із них – 105 – кримськотатарських; • кримська татарка Саїде в окупацію врятувала 88 єврейських дітей. 	<ul style="list-style-type: none"> • у Бахчисарайському районі до 15 лютого 1942 р. на службу до німців за 20 днів пішли 9 255 татар; • під час обшуку татарських осель було виявлено 8 тис. автоматів і гвинтівок, понад 500 кулеметів, комплекти боєприпасів і гранат
---	---

Обговорення таблиці:

На основі наведених фактів, чи змінилася ваша думка стосовно:

- звинувачення кримськотатарського населення у колаборації та зрадництві;
- виправданості дій радянського уряду по депортації татар з Криму?

Так, чи була необхідність застосовувати каральні заходи до усього кримськотатарського населення півострова?

2.5. Опрацювання історичних понять депортація (департація кримських татар) та колабораціонізм з опорою на набуті раніше знання. Вправа «Цеглини»

Вчитель пропонує розкласти поняття на кілька «цеглин» - характеристик (ознак), які складають повне визначення. До кожної цеглини можна поставити запитання: *що?, де? коли?, кого? за що? для чого (з якою метою)?*

Наприклад:

<u>Депортація</u>	
<p>ЩО? вигнання, висилка</p>	<p>ЗВІДКИ? з постійного місця проживання</p>
<p>КОГО?</p>	<p>З ЯКОЮ МЕТОЮ?</p>

окремих осіб чи цілих народів	з метою покарати їх за щось
-------------------------------	-----------------------------

За зразком опрацьовуються інші поняття.

Депортація кримських татар — примусове виселення кримськотатарського населення Кримської АРСР, звинуваченого радянським керівництвом у колабораціонізмі та зрадництві, проведене НКВС 18-20 травня 1944 року.

Колабораціонізм – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах загарбників. У роки Другої світової війни колабораціонізм був явищем розповсюдженим і мав місце практично в кожній окупованій країні.

2.6. Формулювання проміжних висновків: Ставлячи у провину кримським татарам колаборацію з нацистами під час окупації півострова, утиски «нетатарського населення» і те, що татари начебто «проводили підготовчу роботу для насильного відриву Криму від Радянського Союзу за допомогою німецьких збройних сил», Сталін, керуючись принципом колективної відповідальності, визнав цілий народ зрадниками, які заслуговують на покарання - заслання в далекі місця. При цьому, не зверталася увага на те, чи була та чи інша родина в Криму в період окупації, як і не враховувалася доведена участь кримських татар у боротьбі проти фашистів у лавах Червоної Армії чи партизанських загонах. Якщо ти кримський татарин, ти мусиш покинути Крим!

3. Операція «депортація» та її масштаби

3.1. Розповідь учителя: Радянські каральні органи розпочали підготовку широкомасштабної операції з виселення кримців з півострова ще задовго до прийняття вищим керівництвом рішення про її проведення. 13 квітня 1944 р., на шостий день після початку Кримської операції, підписано спільний наказ наркомів НКВС Л. Берії та НКДБ - В. Меркулова «Про заходи щодо очищення території Кримської АРСР від антирадянських елементів». Йшлося насамперед про кримських татар, звинувачених у зраді та пособництві окупантам. Для виконання наказу до краю прибуло 5 тис. оперативних працівників НКВС та

НКДБ. До операції залучили 20 тис. бійців та офіцерів внутрішніх військ, які до середини травня виявили 8,5 тис. «антирадянськи налаштованих осіб».

У доповідній записці на ім'я Л. Берії 7 травня 1944 р. «виконавці на місцях» повідомляли: «Підготовчу роботу по операції вважаємо можливим закінчити 18-20 травня, а всю операцію – до 25 травня».

Виходячи з цього, ДКО 11 травня 1944 р. приймає постанову про виселення.

3.2. Активне слухання

Свідчення очевидця: Ділявер Еннанов: *«З вечора 17 травня у Сімферополі з'явилося багато вантажних машин. Вони розмістилися по обидві сторони вулиці. Одночасно у місті з'явилося багато-багато солдат. Ми, маленькі хлопчики, бігали по вулицях і рахували. Починали і збивалися з рахунку. Хіба ми могли собі уявити, для чого вони призначені?»*

Продовження розповіді учителя: Операція з депортації почалася рано вранці 18 травня 1944 року. Для її проведення були задіяні війська НКВС кількістю понад 32 тисячі осіб. Депортованим відводили від декількох хвилин до півгодини на збори, після чого всіх зганяли на місце збору.

3.3. Перегляд відеосюжету з кінофільму «Хайтарма»

Епізод: 0.52.10 – 0. 53.00

3.4. Свідчення очевидців. Слайд-шоу з фото очевидців (Презентація 2):

Ділявер Еннанов, м. Сімферополь: *«Прокинувшись, я побачив, як заспаній матері офіцер щось сердито читав на папері. Поряд з ним стояло двоє солдат. Офіцер поспішав. Повідомив, що на збори є 10 хв. Нас вивели з дому в двір. Під дощем в оточенні солдат внутрішніх військ сиділи зі своїм скарбом наші сусіди, також кримські татари. Разом з ними ми просиділи до світанку».*

Ридван Бекіров, село біля Балаклави (Додаток 2.1): *«Сильний стукіт у двері. Відкрили - на порозі 4 солдат з автоматами і пістолетами. Вони кричать, лаються і змушують вийти на вулицю.*

...всіх відправили на збірний пункт, розташований на місцевому кладовищі. Коли ми туди прибули, було чути, як тварини вили нам услід.

Чекаємо транспорт, і тут я чую крик нашої корови. Я кажу, мамо, це ж наша корова, а вона каже - ні, синку, не може бути. Ми далеко від неї, вона не знайде. І в цей момент показалася наша корова, знайшла нас. Ми її подоїли, всіх пригостили молоком, і корова пішла пастися».

Мелія Акімова, с. Фрайдорф (Новоселівське) біля Євпаторії (Додаток 2.2):

«Я залишилася вдома зі своєю 15-річною тіткою. В 4-30 ранку постукали в двері і стали кричати: «Відкривайте!» Ми злякалися, тітка заплакала. Сказала, що ми одні вдома і не відкриємо. Солдати продовжували стукати. Тітка сказала, що господиня будинку працює в лікарні. Через деякий час маму під конвоєм привели додому. Вона відкрила двері. Нам сказали: «Давайте, збирайтесь, вам 10 хвилин, вас виселяють». Тут мама втратила свідомість».

Шевкіє Абдураманова, с. Старі Шулі Балаклавського р-ну (Додаток 2.3):

«Вранці 18 травня в наш дім прийшли кілька солдатів. Буквально за день до депортації мама годувала їх чебуреками, а я з сестрами прала і прасувала їм одяг. І жоден солдат слова не сказав про завтрашній день».

3.5. Постановка актуальних запитань

За епізодом кінофільму і спогадами очевидців визначте:

- Чи здогадувалися кримські татари про їхню депортацію та її причини?
- Якими засобами вона була проведена?
- Яку реакцію викликала у людей інформація офіцера НКВС?

Продовження розповіді вчителя: Зігнаних людей вантажівками транспортували до залізничних станцій. Тих, хто чинив опір, часто розстрілювали на місці. Як і планувалося, операцію закінчили о 16:00 20 травня.

Запитання:

Підготувати та провести масштабне переселення людей – непрості і відповідальна справа навіть для сьогоднішніх часів. Як же тоді, коли на полях війни ще точилися бої, уряд знайшов можливості та кошти так швидко його організувати?

(Очікувана відповідь: Переселення і депортація – різні поняття. Проведення переселення (міграції) населення може бути викликане необхідністю заселення нових територій, освоєння природних ресурсів. Воно здійснюється добровільно за організуючої ролі держави, що надає мігрантам матеріальну підтримку та певні пільги.

А депортація (спецпереселення) – безжальна і страшна – ніхто не збирався рахуватися з бажанням і думкою переселенців, занесених урядом в розряд ворогів, як і забезпечувати їм жодних умов на місці переселення).

3.6. Розповідь та проміжний висновок учителя

Трохи більше, ніж за місяць з півострова виселили також болгар, вірмен та греків, про що Л.Берія доповідав Й. Сталіну: «4 липня 1944 р виселення з Криму спецпереселенців — татар, болгар, греків, вірмен — закінчене. Усього виселено 225 009 осіб, у тому числі татар — 183 155 осіб, болгар — 12 422, греків — 15 040, вірмен — 9621, німців — 1119, а також інопідданих — 3652».

30 червня 1945 року Президія Верховної Ради СРСР позбавила Крим статусу автономії, перетворивши її в Кримську область у складі РРФСР(Додаток 3.1). Указом Президії від 14 грудня 1944 р. були перейменовані населені пункти, назви яких були пов'язані з татарами. (Додаток 3.2) За підрахунками дослідників переіменували 1 062 села в 26 районах області. Фактично на офіційному рівні робилося все для того, щоб стерти в Криму навіть згадку про корінних жителів півострова, а потужна ідеологічна машина країни безупинно продукувала міф про народ-зрадник.

Кримських татар, що воювали у Червоній Армії, після демобілізації також депортували (за 1945-1946 роки було переселено 8995 ветеранів війни). Попри те, що вони не жили в окупації і не могли бути колаборантами, з краю вислали і кримських татар, які евакуювалися з Криму до приходу німецьких військ і не встигли повернутися назад до травня 1944 року.

Зробити це на законній підставі кримські татари змогли лише за 45 років після депортації, після ухвалення Верховною Радою СРСР 14 листопада 1989 року Декларації «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів

проти народів, що зазнали насильницького переселення, і забезпечення їхніх прав»(Додаток 4). Її прийняття стало можливим завдяки десятирічній боротьбі кримськотатарського народу, зусиллям національного руху, героїчним вчинкам його активістів та початку ліберальних перетворень у Радянському Союзі, що призвели до розпаду авторитарного радянського режиму.

4. «Стук вагонних коліс в серці й досі живе...» (Довга дорога на схід: умови перевезення до місць переселення)

4.1. Аналітичне дослідження з використанням різних історичних джерел

Ознайомтеся з даними контроверсійних джерел, проаналізуйте їх і дайте відповідь на питання.

4.1.1. Дані статистики:

Уже 18 травня 1944 р. 48 400 осіб на 17 ешелонах були відправлені до Узбекистану. 19 травня з півострова депортували ще 136 тис. 412 осіб. Усього впродовж трьох днів у 70 залізничних ешелонах (у кожному по 50 вагонів, у центрі заповнених людьми) каральні органи вислали 194 155 кримських татар, з яких 151 064 осіб були направлені до Узбекистану, а решта - переселені до РРФСР та Казахської РСР.

4.1.2. Свідчення очевидців

Чули (Базарли) Рукіє Мамут (Додаток 2.5): «Рано вранці батько прийшов і повідомив, що на іншій вулиці в 3 години ночі Османа ага вигнали з дому з родиною, і вони сидять на вулиці з вузликами. Ми не встигли отямитися, як в двері постукали. На порозі стояв військовий, який 3 тижні тому ходив і записував нас. З ним були два солдати з гвинтівками. Військовий розгорнув папір і почав читати. Він зачитав, що держава нами не задоволена, ми дуже образили радянську владу і тому нас переселяють на інше місце проживання. Дали нам на збори 15 хвилин.

Нас погнали в центр села, де було багато народу. Звідти погнали далі від села на виноградники. Тут одна жінка померла від стресу.

На світанку під'їхали машини і почали вивозити нас в бік Ялти. Спочатку думали, що нас завантажуть на баржі і втоплять, а якщо

повернуть в ліс, значить там всіх розстріляють. Однак цього не сталося, нас через ліс повезли на станцію Сюрень і повантажили у вагони. В цих брудних вагонах з обох сторін були дерев'яні нари. Було дуже тісно. Не було ні води, ні туалету. Нас майже не годували. В дорозі ми підбирали кожне зернятко і коли поїзд зупинявся, намагалися щось з цього зварити. Але тільки ставили каструлю на вогонь, який розводили з колючок, лунав крик: «По вагонах!». Ми хапали каструлю з недовареною їжею і бігли в поїзд. Тільки коли під'їхали до Казахстану, нам сказали приготувати посуд, в який налили щось на зразок супу. Медичного обслуговування не було».

Лілія Яртубашева: «У Сімферополі нас битком набили в товарні потяг; можна було тільки сидіти. Проїжджали ми різні міста та села, часто у відкриті двері вагонів летіло каміння, доносилися крики: «Везуть зрадників Батьківщини!»».

Ділявер Еннанов: «На шляху слідування двері вагону відкривалися на коротких зупинках, коли вважала за потрібне охорона. На зупинках виносили із вагонів покійників. На більш тривалих зупинках із наявних продуктів, хто встиг щось взяти з дому, під наглядом конвоїрів готували собі їжу. За два тижні шляху ті, хто витримав це перевезення, страшно вихудли й завошивіли».

Жшевлі Наріман (Додаток 2.4): «До самої станції Сімферополь думали, що везуть на розстріл. Там уже стояли наготові товарні склади. Всіх «загнали» в скотинячі вагони і закрили дошками. Не було місця, щоб прилягти. Не було ні води, ні туалету. Ми сиділи в битком набитих вагонах у страшній тісноті. У нашої сім'ї не було продуктів, і сусіди ділилися своїми мізерними запасами. Іноді нас годували, але обов'язково солоною їжею, від неї дуже хотілося пити, а води не давали. Люди почали хворіти, але ніякої медичної допомоги не надавали. Через відсутність туалету у вагоні не було чим дихати. Померлих закопували в наспіх викопаних ямах вздовж дороги під час стоянок, іноді по декілька трупів в одній».

Людські втрати тільки під час перевезення татар на схід становили 7 тис. 889 осіб.

4.1.3. Офіційний документ

Повідомлення Л. Берії Голові Держкомітету оборони Й. Сталіну

Усі татари до місць розселення прибули і розселені в областях Узбецької РСР — 151 604 осіб, в областях РРФСР — 31 551 осіб. Болгари, греки, вірмени і німці в кількості 38 802 осіб перебувають у дорозі в Башкирську АРСР, Марійську АРСР, Кемеровську, Молотовську, Свердловську, Кіровську області і Гур'ївську область Казахської РСР.

3652 особи іноземців для розселення скеровані до Ферганської області Узбецької РСР. Усі прибулі розміщені в задовільних житлових умовах. Значна кількість розселених спецпереселенців татар залучені до роботи в сільському господарстві - у колгоспах і радгоспах, на лісорозробках, підприємствах і будівництві. При проведенні операції з виселення на місцях і в дорозі пригод не було.

4.1.4. Географія розселення депортованих кримських татар

В Узбецьку РСР	151136 (78%)
Розподілені по областях:	56362
Ташкентська обл.	31540
Самаркандська обл.	16039
Ферганська обл.	19630
Андіжанська обл.	13804
Наманганська обл.	23983
Кашка-Дарїнская обл.	801
Бухарська обл.	6977
Інші області УзРСР	
В Російську Федерацію	38843 (20%)
Розподілені по областях і автономним республікам:	
Молотовська обл.	10555
Свердловська обл.	3594
Кемеровська обл.	6743
Горьковська обл.	5095
Івановська обл.	2800
Ярославська обл.	1059
Тулська обл.	400
Марійська АРСР	8597
Казахська РСР, Таджикиська РСР, Туркменська РСР	2%

4.1.5. Карта депортації (Додаток 5)

Дослідження схеми-карти. Розвиток картографічних умінь

Учитель пропонує розглянути схему-карту, після чого визначити місця депортації та кількість переселенців, направлених до кожного з цих місць.

4.2. Фронтальна бесіда за запитаннями до джерел

Ознайомившись з повідомленням про хід переселення, статистичними даними та картою переселення визначте:

- *заходи, якими здійснювалося переселення;*
- *напрямки депортацій (в які регіони головним чином переселяли кримських татар; чому вибір випав саме на ці регіони);*
- *умови та організацію процесу переселення (майно, харчування, житло, транспорт, медичне обслуговування).*
- *Встановіть, з якими проблемами зіткнулися депортовані кримські татари у дорозі?*

Порівняйте опис умов перевезення та облаштування татар, що наведені у спогадах очевидців з інформацією в офіційних документах. Яким свідченням можна довіряти більше і чому?

5. Облаштування депортованих у спецпоселеннях

5.1. Повідомлення учня

Приблизний текст повідомлення

Перші 7 ешелонів із виселенцями прибули в Узбекистан 1 червня 1944р. Агітатори ще до їх прибуття провели «роз'яснювальну» роботу серед місцевого населення. Як наслідок, переселенців зустріли вороже. Їх було розміщено у спецпоселеннях – селищах, споруджених окремо від населених пунктів і огорожених колючим дротом. Житло являло спіхом споруджені бараки та землянки. Але не раз поселенцям доводилося попервах ночувати просто неба.

Значну частину кримських татар «передали для трудового використання» на шахтах, заводах та будовах. Більшість з них не мали елементарних умов для життя і праці.

Важкі умови побуту, загострені незвичним кліматом та інфекційними захворюваннями призвели до масової смертності депортованих татар, виснажених трьома роками життя в німецькій окупації

Уже в липні 1944 р. з Узбекистану повідомляли про епідемію малярії та жовтухи серед спецпоселенців. Зокрема, у Наманганській області захворіло 40% депортованих. За архівами НКВС до 1 січня 1945 р. в Узбекистані померло 13 592 кримських татар, що становило 9,1% від їхньої кількості, а за наступний 1945 р. було зафіксовано ще 13 183 померлих. Таким чином, за півтора роки загинуло 17,8% депортованих в Узбекистан кримських татар.

В цілому ж, оцінки кількості загиблих в цей період дуже різняться: від 15-25%, за оцінками різних офіційних органів, до 46% - за оцінками активістів кримськотатарського руху, які збирали відомості про загиблих в 1960-і роки.

Протягом 12 років до 1956 року кримські татари мали статус спецпереселенців, що означав різні обмеження в правах, зокрема заборону на самовільний (без письмового дозволу спецкомендатури) перетин кордону спецпоселення і кримінальне покарання за його порушення. Постановою уряду від 8 січня 1945р. «Про правовий статус спецпоселенців» стверджувалося, що спецпоселенці користуються усіма правами громадян СРСР, але при цьому вони не мали права самовільно залишати райони, визначені для них, голови родин мусили щомісяця реєструватися в міліції, а всі зміни у сім'ях повинні були доповідатися міліції у триденний термін.

Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за втечі з місць обов'язкового постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу» від 26 листопада 1948 р. встановлював жорстоке покарання за втечу зі спецпоселення – 20 років каторжних робіт. Відомі випадки, коли людей засуджували за те, що вони відвідували родичів у сусідніх селищах, територія яких належала до іншого спецпоселення.

Режим спецпоселення для репресованих народів Криму був скасований лише указами Президії ВР СРСР від 27 березня 1956 р. (для греків, болгар, вірмен) та від 28 квітня 1956 р. (для кримських татар). Законодавчі акти СРСР хоча й передбачали звільнення з-під адміністративного нагляду спецпоселенців

з Криму, однак повністю позбавляли їх права на компенсацію втраченого при виселенні майна та забороняли повертатися в місця колишнього проживання. Ця заборона формально діяла до 1974 р., а фактично до 1989 р.

5.2. Дослідницько-аналітична робота (підтвердження даних повідомлення офіційними документами та спогадами очевидців)

5.2.1. Офіційні документи

АБСОЛЮТНО СЕКРЕТНО З ТАШКЕНТА ТЕЛЕГРАМА / МОСКВА НКВС СРСР ТОВАРИШУ БЕРІЯ

Доношу, що в Узбецькій РСР серед спецпереселенців кримських татар надзвичайно зросла кількість випадків захворювань на малярію та гострі кишкові захворювання. У Наманганській області хворіє малярією 5300 осіб, що становить 40% наявних у області спецпереселенців. У Андижанській області хворіють малярією 1015 осіб, гострими шлунковими захворюваннями 813 осіб. У Кашкадар'їнській області з 9984 людей хворіє на малярію 4 324 осіб, померло 79. По радгоспу «Нарпай» Бухарської області з 4 047 спецпереселенців хворіє на малярію 629. Померло від малярії та шлунково-кишкових хвороб 126 осіб.

У розпорядженні Наркомздор'я УзРСР необхідних для лікувально-профілактичних заходів: акрихіну, хініну, бактеріофага зовсім немає. Місцевий НКЗдрав це питання порушив перед Наркомздор'я СРСР, але відповіді поки немає.

КОБУЛОВ

м. Москва. Спецповідомлення «Про випадки хвороб спец переселенців кримських татар в Узбекистані»

Цілкою таємно. 17 липня 1944, №72604.

**Заступнику наркома внутрішніх справ СРСР
комісару держбезпеки 2-го рангу т. Чернишову**

Останнім часом серед спецпереселенців — кримських татар в Узбецькій РСР значно зросла кількість випадків захворювання малярією та шлунково-кишковими хворобами. В окремих районах республіки захворювання серед спецконтингенту за своєю масовістю та інтенсивністю набули форму епідемії. Причини поширення захворювань... — відсутність профілактичних заходів: знезараження осередків та хіно профілактики через відсутність акрихіну і

хініну. Гострі шлунково-кишкові хвороби є наслідком вживання сирої води, немитих овочів та антисанітарного стану жител. Запобіжні заходи не здійснюються через відсутність бактеріофага.

***Заст. наркома внутрішніх справ УзРСР
підполковник держбезпеки Меєр***

***Заступнику народного комісара внутрішніх справ СРСР Комісару
держбезпеки 2-го рангу т. Чернишову В. В.***

Згідно з Вашим розпорядженням, я провів перевірку роботи з обслуговування спецпереселенців, розселених в Костромській області. Одягом та взуттям спецпереселенці не забезпечені, працюють у лісі босоніж. У постачанні хлібом є перерви по 2–3 дні.

Сім'ї спецпереселенців постачаються харчуванням нерегулярно, якість їжі незадовільна, хліб видають з розрахунку 150 гр. на особу. Зарплата не виплачується з червня цього року. Медобслуговування незадовільне. Слід відзначити також відсутність у спецпереселенців постелі: ковдр, подушок, простирادل, що призводить до антисанітарії та сприяє вошивості.

***Заст. начальника відділу спец поселень
НКВС СРСР полковник держбезпеки Мальцев,
10 жовтня 1944 р.***

«Кількість втрат серед усіх депортованих з Криму від 1945 р. до 1950 р.»

Рік	Померло	Народилося
1945	15997	1099
1946	4997	961
1947	2937	1753
1948	3918	1753
1949	2120	3586
1950	2138	4671
Разом	32107	13823

Телеграма наркома внутрішніх справ УзРСР генерал-майора Бабаджанова

З метою боротьби з втечами спецпереселенців з місць поселення організовані 317 груп сприяння, в які входять 1140 осіб, спецпереселенці охоплені круговою порукою за десятидворкам, яких є 2645.

В результаті вжитих заходів сприяння організації груп і наявності десятидворок - було попереджено втеч - всього 1152 випадки, а з числа втікачів 1376 осіб, затримано 1050 чоловік.

З моменту розселення до 1-го липня 1945 року враховано і відображено по статистичній звітності:

Втекли - всього 1376 осіб

З них затримано - всього 1050

Залишилося в бігах 326.

Народний комісар внутрішніх справ УзРСР генерал-майор Бабаджанов

Начальник ОСП НКВС Узрсп Підполковник Кирилов

15 вересня 1945 №5/6451

5.2.2. Спогади очевидців

Ридван Бекіров (Додаток 2.1): *«Людей поселили у землянки, в яких раніше тримали японських полонених. Замість ліжок - земляні насипи, а дах над головою - з очерету й дерева. Далі почалася епідемія дизентерії. Люди, коли приїхали, пили не кип'ячену воду, а вона заразна, з бавовняних плантацій. Кожен день вранці 16-18 мертвих вивозили на цвинтар...»*

Місцеві жителі намагалися не розмовляти з кримчанами: перед приїздом татар їх повідомили, що приїдуть зрадники Батьківщини, і з ними слід бути обережними».

Мелія Акімова (Додаток 2.2): *«На 20-й день тих, хто вижив, привезли на станцію 69-й роз'їзд Самаркандської області. Вивантажили посеред пустелі, жодного деревця. Спека. Всі плачуть.»*

Нас вишикували в чергу. Попереду якась ширма. Всі по черзі заходять туди. Виявляється, там роблять уколи від малярії. Коли мама побачила в стерилізаторі два шприца і п'ять голок, якими щеплення робили всім підряд, вона відмовилася робити собі і мені. Маму виштовхали, вона впала. «Іди і здохни», - прошипіли їй услід.

Після «вакцинації» дітей і вузли повантажили на дерев'яні вози і повезли в місто Джамбай Самаркандської області, а підлітки, жінки та старі люди змушені були бігти за ними 18 км, щоб не відстати.

В колгоспі, куди нас привезли, почався голод. Наші люди їли траву, якою труїлися, приходили в лікарню, не доходячи до дверей падали і вмирали на порозі».

Наріман Жшевлі (Додаток 2.4): «Висадили нас на станції Хакулабад Наманганської області. Усіх розмістили у сільській школі, а потім перевели в якісь кибитки Місцеві жителі спочатку дуже боялися нас, їм сказали, що прийдуть людоджери».

Періт Мурзаметов (Додаток 2.6): «Депортованих у містах не розміщували, відправляли у села й кишлаки. Нашу сім'ю розмістили у стайні в одному з сіл Задаринського району Наманганської області.

...через нестерпні умови загинуло багато. Пам'ятаю, як за одну ніч в сім'ї померло кілька людей. Ховати нікому, тіла не миють, ледь закопуючи померлого. А потім на другий-третій день приходять, а небіжчика немає - труп витягли шакали і з'їли.

Через п'ять місяців після депортації у віці 30-ти років померла мама.

Люди жили впроголодь, а ті, у кого залишилися якісь коштовності, міняли у місцевих на хліб. Основним заняттям був збір бавовни - дітям встановили норму в 5-6 кг, дорослим - 50-60 кг».

Чулі (Базарлі) Рукіє Мамут: «Це місце називалося 9-а ділянка. Навкруги були бруд, сморід і антисанітарія. Тут тяглися три ряди землянок, де до нас знаходилися німецькі полонені. Дверей і вікон не було. У нашій землянці оселилися 7 сімей.

На другий день приїхали представники з гравійного заводу і запропонували роботу. Батько возив хліб робітникам. Сестра носила їм воду, а мене призначили на залізницю. Ми з бригадою трамбували гравій та формували цеглу вагою 20-25 кг. Особисто я робила за день по 400-450 цеглин».

5.3. Спільне обговорення за запитаннями та формулювання проміжного висновку

- Ознайомтеся зі змістом офіційних повідомлень. Порівняйте викладені у них факти зі спогадами депортованих татар

- Встановіть, з якими проблемами зіткнулися депортовані кримські татари на місцях поселення?
- Яким було ставлення місцевого населення до спецпереселенців? Що вплинуло на формування такого ставлення?
- Як позначилися умови проживання на долях кримськотатарських родин?
- Чому смертність спецпереселенців у місцях переселення була такою високою?

Проміжний висновок:

Важкими умовами побуту у спецпоселеннях, численними епідеміями і посиленням терором влади щодо спецпереселенців, формуванням негативного ставлення місцевого населення щодо них депортовані кримські татари, як і всі народи, виселені навесні-влітку 1944 р. з Криму були приречені на животіння в ізоляції та поступове вимирання.

6. Депортація кримських татар як геноцид

6.1. Опрацювання історичного поняття геноцид за схемою

- Пригадайте, як називаються цілеспрямовані дії з метою знищення окремих груп населення чи народів? *(Геноцид)*
- За якими мотивами здійснюється геноцид?
(за національними, етнічними, расовими або релігійними)

Узагальнимо наші знання у схемі:

	ЩО?	ЗА ЯКИМИ ОЗНАКАМИ?	З ЯКОЮ МЕТОЮ?
ГЕНОЦИД	цілеспрямовані злочинні дії	за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами	з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів

- **Які геноциди, що відбулися у більш ранні періоди, вам відомі?**

(Геноцид вірмен в Туреччині під час та після Першої світової війни; Голодомор в Україні 1932—1933; Голокост — геноцид євреїв нацистами Німеччини під час Другої світової війни)

6.2. Постановка проблемного питання:

**- Чи можна вважати депортацію кримськотатарського народу актом
геноциду?**

6.3. Юридичний практикум. Групова робота

Клас об'єднується у 2 групи, кожна з яких на підставі аналізу міжнародних правових документів шукає відповідь на проблемне питання.

I група: «Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 96 (I) «Злочини геноциду» (прийнята 11 грудня 1946 р.) (Додаток 6 А)

II група: ст. 2 Конвенції ООН «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (9 грудня 1948 року) (Додаток 6 Б)

Результати роботи оформляються у вигляді узагальнюючих висновків.

Прогнозовані висновки груп:

1 група:

Депортація кримськотатарського народу, проведена примусовими методами в умови, вижити в яких було важко, підлягає під «відмову у визнанні права на існування людських груп та відмову у визнанні права на життя окремих людських істот», сформульованих у резолюції, як ознаки геноциду.

Те саме можна сказати про ігнорування радянським урядом прав кримських татар, здійснення заходів, які ображають їх людську гідність та спричиняють великі втрати, позбавляють цілий народ мови, культурних та інших цінностей, що також розглядається у резолюції, як ознаки геноциду.

Тож, за усіма критеріями депортацію кримських татар у травні 1944 р. можна назвати геноцидом.

2 група: У намаганнях з'ясувати, наскільки втрати кримськотатарського населення внаслідок депортації підпадають під поняття геноциду, ми проаналізували Конвенцією ООН «Про запобігання та покарання злочину геноциду», прийняту у 1948 році. Стаття 2 Конвенції характеризує геноцид як будь-які з дій, скоєних з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну або релігійну групу: *вбивство членів групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам групи; свідоме створення для цієї групи умов проживання, що призводять до повного або часткового*

винищення її; заходи, розраховані на недопущення дітонароджування в середовищі групи; насильницька передача дітей з однієї групи до іншої».

Те, що відбулося з кримськотатарським народом у 1944 р. за вказаною статтею можна характеризувати як геноцид.

VI. Узагальнення та систематизація нових знань і умінь

1. Складання порівняльної схеми. Метод «Два кола». Робота у парах

Учитель просить учнів у парах порівняти методи здійснення депортації євреїв у рамках нацистського Голокосту та депортації кримськотатарського населення радянським режимом, а також становища депортованих євреїв у гетто і кримських татар у спецпоселеннях.

1-й учень з'ясовує дії та методи здійснення депортації євреїв, а 2-й – кримських татар, після чого разом знаходять спільні риси та відмінності, заносючи дані у два переплетених кола (метод «двох кіл») або таблицю.

<i>Голокост єврейського народу</i>	<i>Депортація кримськотатарського народу</i>	
<i>Відмінне</i>	<i>СПІЛЬНЕ</i>	<i>Відмінне</i>

2. Творча робота «Стаття до газети» на тему: «Депортація кримських татар – трагедія цілого народу». Вправа «10 речень»

Учитель пропонує учням, спираючись на отримані на уроці знання, оперуючи відомими фактами та джерелами, висловлюючи власні судження, скласти міні-твір на 10 речень у вигляді статті до газети «Депортація кримських татар – трагедія цілого народу»

VII. Підведення підсумків уроку. Висновки. Рефлексія.

1. Оцінка діяльності на уроці методом «відкритого мікрофону» - «Я так думаю». Вправа «Одним реченням»

Вчитель дає можливість кожному учневі висловити одним реченням власну думку щодо теми уроку, навівши на її користь відповідну аргументацію.

Прогнозовані відповіді:

«Вважаю заходи уряду стосовно кримських татар неправильними, не можна судити за національністю. У кожного народу є свої зрадники, але це не означає, що тепер увесь народ слід назвати народом-зрадником».

«Жоден народ за всіма міжнародно-правовими нормами не може і не повинен бути покараним за злочини, вчинені окремими чи навіть багатьма його представниками, а кримських татар покарали саме за це».

«Дії Радянської влади видаються несправедливими і злочинними, коли дізнаєшся про подвиги кримських татар, які, не шкодуючи життя, захищали цю владу на фронтах Великої Вітчизняної війни, у підпіллі та партизанських загонах, в той час, як замість подяки, їхніх батьків, дружин і дітей вантажили в товарні вагони і вивозили фактично вмирати у голий степ».

«Переселення кримськотатарського народу було насильницьким, оскільки здійснювалося силовими методами, не враховуючи не те що – думку, а навіть ступеня лояльності більшості тих, кого було названо зрадниками, до радянської влади, і супроводжувалося тотальним пограбуванням населення»...

2. Формулювання висновків

Політика сталінського тоталітарного режиму щодо депортованих народів Криму, і, перш за все, кримськотатарського народу, поєднуючи у собі депортацію в умови, які унеможливлювали виживання, нівеляцію культури, мови, історичної пам'яті та самосвідомості репресованих народів, була неправомірною і злочинною, адже жоден народ за всіма міжнародно-правовими нормами не може і не повинен бути покараним за дії окремих його представників. За усіма критеріями депортацію кримських татар у травні 1944р. можна назвати геноцидом.

3. Заключний перегляд відеоролика – «18 мая день депортации крымских татар» (Разговор с сыном. Посвящается Усману Джалилову, пропавшему в день выселения 18 мая 1944 года в возрасте 2-х лет...)
www.youtube.com/watch?v=42kuKrf2mNY

VIII. Інструктаж із виконання домашнього завдання. (1 хв.)

творча робота «Уявіть собі»

- Уявіть собі що вам доручено зустрітися зі свідком депортації кримськотатарського народу. Про що б ви його запитали?

Складіть запитання до інтерв'ю із спецпереселенцем (Можливий варіант запитань див. у додатку 7)

ЛІТЕРАТУРА ДО УРОКУ

1. Постанова №5859-сс Державного комітету оборони СРСР від 11 травня 1944 року про виселення з території Криму татар та їх спецпоселення в Узбецькій РСР (за підписом Голови Державного комітету оборони Й. Сталіна)// Російський державний архів соціально-політичної історії, ф. 644, оп. 1, спр. 252, арк. 137–144. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/>
2. Алимова Л. Депортация в документах и цифрах / Л. Алимова // Авдет. — 1993. — 20 мая. — С. 3
3. Андронаки В. Чужого горя не бывает: [к дню депортации] // Полуостров. — 2003. — 16 мая. — С. 3.
4. «Бабушка, братья и сестры умерли в первые месяцы». Гульнара Бекирова о литературных и документальных свидетельствах депортации крымских татар. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gazeta.ru/comments/2014/05/15_a_6035129.shtml?fb_action_ids=665605086844655&fb_action_types=og.recommends
5. Бекирова Гульнара «Одягом і взуттям спецпереселенці не забезпечені, вони мають вигляд обідранців, а між тим багато хто з них носять на грудях ордени і медалі» // Центр інформації та документації кримських татар. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cidct.info/uk/studii/13-14/7.html>
6. Бекирова. Гульнара Крымские татары. 1941–1991 (Опыт политической истории) / Том I. Симферополь : Издательский дом «Тезис», 2008. — 480 с. — С. 90–91.
7. Бугай Н.Ф. 40–50-е годы: Последствия депортаций народов (свидетельствуют архивы НКВД-МВД СССР) // История СССР. — 1992. — № 1. — Док. 7.
8. Бугай Н.Ф. Депортация народов Крыма: документы, факты, комментарии. — М. — 2002. — С. 56.

9. Велиев А. Герои бессмертны. Крымские татары во Второй мировой войне. I том; / пер. с крымскотат. Э. Велиевой. – Симферополь: КРП Издательство «Крымучпедгиз», 2009. – 392 с.: фото.
10. Дагджи Т. Ш. Сталинский геноцид и этноцид крымскотатарского народа. Документы, факты, комментарии. Симферополь 2008. – 236 с.
11. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці : збірник документів (1941–1998) / Державний комітет Укр. у справах нац. та міграції ; кол. упоряд. Ю. Білуха (керівник), С. Рудик (предмова), О. Власенко та ін. – Київ : Абрис, 1999. – 176 с.
12. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці : Документи. Факти. Свідчення (1917–1991) / упоряд. Ю. Білуха, О. Власенко ; передмова Р. Чубарова ; Державний ком. Укр. у справах нац. та міграції. – Киев : Муз.Україна, 2004. – 464 с.
13. Еннанов Володимир. За що така доля? // Урядовий кур'єр, 2012. – 18 травня
14. Зорина Е. Радость и боль возвращения: [воспоминания очевидцев депортации] // Крымские известия. – 2003. – 17 мая. – С. 3.
15. Кримські татари: 1944–1994 рр.: Статті. Документи. Свідчення очевидців / НАН України; Ін-т історії України; Хмельницький ін-т регіонального управління та права ; редкол.: П.Т. Тронько (відповід. ред.) та ін. ; упоряд. : О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк. – Київ : Рідний край, 1995. – 364 с. – (Реабілітовані історією). – Іменний покажчик. : с.337–346 ; перелік документів : с. 347–362
16. Музиченко Ярослава. Трагедія, яку не хочуть бачити. інтерв'ю Гульнари Бекірової газеті «Україна молода» // Україна молода. – 2007. - 18 травня, №87
17. Мустафаєв А. Со слезами на глазах. // Авдет. – 1994. - 5 травня
18. СПЕЦПРОЕКТЫ КРЫМ. РЕАЛИИ/ Депортация крымских татар. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.krymr.com/archive/deportation/latest/17009/17010.html>

РОЗДАВАЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ

ДОДАТОК 1

Офіційний документ
Постанова Державного комітету оборони СРСР № 5859
від 11 травня 1944 року
ПРО КРИМСЬКИХ ТАТАР
(витяги)

У період Вітчизняної війни багато кримських татар зрадили Батьківщину, дезертирували з частин Червоної Армії... і переходили на бік ворога, вступали у сформовані німцями добровольчі татарські військові частини, які боролися проти Червоної Армії в період окупації Криму німецько-фашистськими військами, беручи участь в німецьких каральних загонах, кримські татари особливо відзначалися своїми звірчими розправами щодо радянських партизан, а також допомагали німецьким окупантам у справі організації насильницького викрадення радянських громадян в німецьке рабство і масового винищення радянських людей.

Кримські татари активно співпрацювали з німецькими окупаційними властями, беручи участь у організованих німецькою розвідкою, так званих «татарських національних комітетах», і широко використовувалися німцями для засилання в тил Червоної Армії шпигунів і диверсантів. ...Вони вели роботу з підготовки насильницького відторгнення Криму від Радянського Союзу за допомогою німецьких збройних сил.

Враховуючи вищевикладене, Державний Комітет Оборони постановляє

1. Всіх татар виселити з території Криму і поселити їх на постійне проживання як спецпоселенців в районах Узбецької РСР. Виселення покласти на НКВС СРСР.

2. Встановити такий порядок і умови виселення:

а) дозволити спецпереселенцям взяти з собою особисті речі, одяг, побутовий інвентар, посуд та продукти у кількості до 500 кг на сім'ю. Майно, споруди, господарські будівлі, меблі та присадибні землі, що залишаються на місці, приймаються місцевими органами влади...

г) Наркомздор'я СРСР виділити на кожен ешелон зі спецпереселенцями одного лікаря та дві медсестри з відповідним запасом медикаментів та забезпечити медичне і санітарне обслуговування спецпереселенців у дорозі; забезпечити всі ешелони із спецпереселенцями щоденним гарячим харчуванням та окропом.

3. Zobov'язати секретаря ЦК КП(б) Узбекистану т. Юсупова:

а) прийняти та розселити в межах Узбецької РСР 140–160 тис. Осіб спецпереселенців — татар, скерованих НКВС СРСР з Кримської АРСР.

Видачу спецпереселенцям борошна, круп та овочів протягом червня-серпня цього року здійснювати безкоштовно, як розрахунок за отриману від них на місцях сільськогосподарську продукцію та худобу.

Свідчення очевидців про депортацію кримських татар

2. 1. Ридван Бекиров

«Ранее утро 18 мая. Отец собрался делать утренний намаз, мама хлопчет по дому. Сильный стук в дверь. Открыли – на пороге 4 солдата с автоматами и пистолетами. Они кричат, ругаются и заставляют выйти всех на улицу», – так этот день запомнил тогда еще десятилетний Ридван Бекиров.

«Мы ждем транспорт, и тут я слышу крик нашей коровы. Я говорю, мама, это же наша корова, а она говорит – нет, сынок, не может быть. Мы далеко от нее, она не найдет. И тут в этот момент корова наша показалась, нашла нас. Мы ее подоили, всех угостили молоком, а корова ушла пастись.

С четырех утра и до пяти часов вечера просидели люди под палящим майским солнцем, ожидая грузовые машины для перевозки. Уже вечером, на вокзале, семью Ридвана и других односельчан погрузили в товарные вагоны, двери закрыли на засов. открывали их только на больших станциях и то по усмотрению солдат. Воды и туалета не было, а покормили их за все время в пути – только один раз.

«Саратов никогда не забуду. Нас там кормили в первый раз. Вонючий рыбный суп дали, но такой соленый, что невозможно даже нюхать, не то, чтобы кушать».

По воспоминаниям старика, эшелон был в пути около двадцати дней. За это время многие погибали в пути. Умерших оставляли на разъездах или вдоль железнодорожных путей. Однако, и чужбина встретила крымских татар еще одной бедой, говорит Ридван-бей. Людей поселили в землянки, в которых раньше держали японских пленников. Вместо кроватей – земляные насыпи, а крыша над головой это камыши и деревья. Дальше – началась эпидемия дизентерии. Местная вода оказалась не пригодной к употреблению.

«Люди, когда приехали, началась эпидемия. Они пьют воду, не кипяченую, а она заразная, с хлопковых плантаций была. Хотя на вид хорошая, прозрачная, как крымская. А на самом деле отравы. Каждый день утром 16-18 мертвых вывозили на кладбище». Его семью, уверен мужчина, от дизентерии спасла кофемолка, подаренная его матери в качестве свадебного подарка. «Отец знал, что все болезни были от местной воды Поэтому он заставлял нас нохут (разновидность гороха – ред.) жарить до черного цвета, и потом молоть. И каждый день по 2-3 кружки нужно было пить, как кофе. Этот подарок нас спас».

Местные жители старались не разговаривать с крымчанами из-за того, что перед приездом татар, узбекам сообщили что приедут «предатели, изменники Родины», и с ними нужно быть осторожными.

2.2. Мелия Акимова

Мелия Акимова годы войны проживала в деревне Фрайдорф (ныне – Новоселовское) неподалеку от Евпатории. Отца своего Мелия не помнит. Депортацию она пережила с мамой, операционной сестрой, прошедшей войну.

– Мама всю войну работала в больнице операционной медсестрой. Оставлять меня было не с кем, она часто брала меня с собой. Хорошо помню себя между раненых». Прямо из больницы, как в белом халате, Эсму-ханым и забрали на рассвете 18 мая 1944 года.

«Мы жили близко к больнице. Я осталась дома со своей 15-тилетней тетей. В 4-30 утра постучали в дверь и стали кричать: «Открывайте!» Мы испугались, тетя заплакала. Сказала, что мы одни дома и не откроем. Солдаты продолжали стучать. Тетя сказала, что хозяйка дома работает в больнице. Спустя время маму под конвоем привели домой. Она открыла дверь. Нам сказали: «Давайте, собирайтесь, вам 10 минут, вас выселяют». Тут мама потеряла сознание».

Мелия-апте хорошо помнит, как их собирали солдаты. «Не злые попались. Заставили взять с собой швейную машинку и даже помогли донести до машины. Сказали, что «там» она нам пригодится. Мама не могла прийти в себя, думала, что нас будут расстреливать как евреев. Она сидела на стуле и все время повторяла: «Я никуда не поеду. У меня муж на фронте, брат на фронте, я военных всю войну спасаю», – плачет, вспоминая эти минуты женщины.

Эта швейная машинка потом, в депортации, действительно спасла их семью от голодной смерти

Крик и плач там стояли невообразимые. Дышать в вагонах для перевозки скота было нечем. Кормили по дороге только один раз. Дали суп из соленой рыбы, после которого все отравились, воды не было. На 20-й день тех, кто выжил, привезли на станцию 69-й разъезд Самаркандской области. Выгрузили посреди пустыни, ни одного деревца. Жара. Все плачут.

«Нас выстроили в очередь. Впереди какая-то ширма. Оказывается, там делают уколы от малярии. – Дошла наша очередь. Когда мама увидела в стерилизаторе два шприца и пять иголок, которыми прививки делали всем подряд, она отказалась делать себе и мне. Маму вытолкали, она упала. «Иди и сдохни», – прошипели ей вслед».

После «вакцинации» детей и узлы погрузили на деревянные повозки и повезли в город Джамбай Самаркандской области, а подростки, женщины и старики вынуждены были бежать за ними 18 км, чтобы не отстать.

В колхозе, куда их привезли, Эсма-ханым пошла работать в больницу. «А там голод. Наши люди ели траву, которой отравлялись, приходили в больницу, не доходя до дверей, падали и умирали на пороге. Потом начался брюшной тиф, который передавался со вшами. В этой тифозной больнице я и выросла с мамой», – вспоминает наша героиня.

2.3. Шевкѣие Абдураманова

Жительнице с. Первомайское Симферопольского района Шевкѣие Абдурамановой недавно исполнилось 90 лет. В далеком 1944-м она была двадцатилетней девушкой и проживала в с. Старые Шули Балаклавского района.

«Утром 18 мая 1944-го в наш дом пришли несколько солдат.

Буквально за день до депортации мама кормила их чебуреками, а я с сестрами выстирывала и выглаживала им одежду. И ни один солдат даже слова не сказал о завтрашнем дне»

Всех крымских татар привезли на пункт сбора, где уже стояли три эшелона. Всю семью Шевкѣие погрузили в последний вагон, который направился на Урал.

Сколько времени эшелон был в пути – женщина уже не помнит, но в память врезалось то, как состав останавливался раз в сутки, чтобы выгрузить умерших на разъездах или вдоль железнодорожных путей, после чего двигался дальше.

По приезду на чужбину крымским татарам дали три дня на то, чтобы прийти в себя, после чего всех направили рубить лес. «Для нас было уже все подготовлено, освобождены землянки, в которых раньше держали немецких военнопленных, наточены топоры и сшиты лапти на ноги», – вспоминает Шевкѣие Абдураманова.

За один день тяжелой работы на лесоповале каждому депортированному полагалось 200 грамм хлеба. Именно там, на Урале Шевкѣие Абдураманова познакомилась со своим будущим мужем, вместе с которым они завели троих детей. Оттуда семья перебралась в город Джамбай Самаркандской области. Там Шевкѣие Абдураманова работала на швейной фабрике. При первой появившейся возможности семья осуществила свою мечту и вернулась в родной Крым.

2.4. Жшевли Нариман родился 19 ноября 1932 года в дер. Дегирменкой Ялтинского района. 18 мая 1944 года ночью в дом сильно постучали. Мама открыла дверь, ворвались вооруженные солдаты. Они были очень злы, кричали и матерились. Мы ничего не могли понять, потому что не знали русского языка. Тогда они прикладами стали выгонять нас во двор. Собраться времени не дали вообще, и вещи брать не разрешили. Из соседних домов жителей выводили так же под конвоем. Ничего не объяснили, и мы до самой станции Симферополя думали, что везут на расстрел. Там

уже наготове стояли товарные составы. Всех «забили» в скотские вагоны и закрыли досками. Не было места, чтобы прилечь. Не было ни воды, ни туалета. Мы сидели в битком набитых вагонах в страшной духоте. У нашей семьи не было продуктов, и соседи делились своими скудными запасами. Иногда нас кормили, но обязательно соленой пищей, от нее очень хотелось пить, а воду не давали. Люди начали болеть, но никакой медпомощи не оказывали. Из-за отсутствия туалета через несколько дней в вагоне нечем было дышать. Умерших закапывали в наспех вырытых ямах вдоль дороги во время стоянок, иногда по несколько трупов в одной.

Ехали очень долго, суток 20. Высадили нас на станции Хакулабад Наманганского района Узбекистана. Всех разместили в сельской школе. Местные жители вначале очень боялись нас, им сказали, что приедут людоеды. Помню одну старую женщину-узбечку с «заячьей» губой. Мы боялись ее, а она убегала от нас.

Потом нас разместили в какие-то кибитки. Работали в колхозе на полях. Старший брат Мустафа в 14 лет пошел подрабатывать к местному мельнику, приносил немного муки. Когда убрали урожай зерна на полях, я со сверстниками пошел убирать колоски с земли. Нас увидел бригадир и стал избивать плеткой. Мама почти всю еду отдавала нам, детям, сама много работала и почти ничего не ела. Она стала часто болеть.

Взрослые ходили каждый месяц на подпись в сельсовет. За пределы района нельзя было выезжать, даже чтобы попросить помощи у родственников или в поисках другой работы. На зиму мы остались в кибитке. Мама уже не могла работать, болела, заболела и младшая сестра Ребсима, которой было 4 годика. Чтобы спасти нас, мама определила Мустафу, меня и сестренку Ление в детский дом. Нас разбросали в разные детдома, хотя мы плакали и просили оставить нас вместе. Детдом спас нас от голодной смерти. Сестренка Ребсима умерла от голода. Отец, мобилизовавшись, застал маму еще живой, она сказала, что мы где-то в детдомах. Через несколько дней отец похоронил маму и стал искать нас. Нашел! Мы плакали от радости, что снова вместе, и от горя, что потеряли родных....

Живу в селе Амурское Красногвардейского района, по улице Цветочная, 11.

2.5. Чули (Базарлы) Рукие Мамут, родилась в 1926 году в селе Кызылташ (Краснокаменка) Ялтинского района.

За 15-20 дней до депортации один военный ходил по домам и записывал состав семьи. В нашей семье было 6 человек: мама, папа, я, сестра Нурие 15 лет, младшие братья Ремзи 12 лет и Ниязи 6 лет.

17 мая 1944 года после завтрака я пошла в огород окучивать кукурузу. Наш огород находился возле дороги. Вдруг возле меня появился солдат, который сказал, что завтра нас будут выселять и тут же ушёл. Я думала, он шутит. Дома об этом никому не сказала. Вечером как всегда легли спать.

Рано утром отец пришёл и сообщил, что на другой улице в 3 часа ночи Османа ага выгнали из дома с семьёй, и они сидят на улице с узелками. Мы не успели опомниться, как в дверь постучали. На пороге стоял военный, который 3 недели назад записывал нас. С ним были два солдата с винтовками. Военный развернул бумагу и начал читать, что государство нами недовольно, мы очень обидели советскую власть и поэтому нас переселяют на другое место. Дали на сборы 15 минут, после чего погнали в центр села, где было много народу. Оттуда нас погнали на виноградники. Тут же одна женщина умерла от стресса.

На рассвете подъехали машины и начали нас вывозить в сторону Ялты. Вначале думали, что нас погрузят на баржи и утопят, а если завернут в лес, то значит там всех нас расстреляют. Однако этого не произошло, нас через лес повезли на станцию Сюрень и погрузили в вагоны. В этих грязных вагонах с обеих сторон были деревянные нары. Было очень тесно. Не было ни воды, ни туалета. Нас почти не кормили. В пути мы долбили каждое зёрнышко и когда останавливался поезд, мы пытались что-то из этого сварить. Но только ставили кастрюлю на огонь, который разводили из колючек, раздавался крик: «По вагонам!». Мы хватали кастрюлю с недоваренной пищей и бежали в поезд. Только когда подъехали к Казахстану, нам сказали приготовить посуду, там нам дали что-то вроде супа. Медицинского обслуживания не было.

В пути были более 19 дней. Привезли нас в город Бекабад, станция Хилкова. Отправили в баню. Потом приехали какие-то люди на машинах и отвезли нас на окраину города. Это место называлось 9-й участок. Кругом была грязь, вонь и антисанитария. Здесь тянулись три ряда землянок, где до нас находились немецкие пленные. Дверей и окон там не было. В нашей землянке поселились 7 семей.

Я с отцом и 15-ти летней сестрой пошли работать. Отец возил на арбе хлеб рабочим. Сестра носила им воду... Я, моя одноклассница Урие Велиулаева и Шерие из Гаспры с вечера копали землю, замачивали её водой и делали глину. Потом из неё делали кирпичи весом 20-25 кг и тащили их за 100 метров. За день делали по 400-450 кирпичей.

11 апреля 1945 г. умерла мама. Ей было всего 42 года. Умерших людей выносили из палат на носилках в морг и сваливали друг на друга штабелями. В основном хоронили в общих могилах по несколько человек.

Проживаю в г. Симферополь, м/р-н Ак-Мечеть, ул. Намус, 3

2. 6. Перит Мурзаметов

Утром постучали в дверь военные, дали команду немедленно собраться. Кто что успел – взял, много не могли унести. Мама собрала несколько узелков с пшеницей, мукой, крупой, топленным маслом в баночках. После этого всех погрузили в брички и привезли на железнодорожную станцию, погрузили в товарные вагоны, внутри сделали нары. Часть людей располагалась наверху, часть – внизу, на полу. Затолкали туда, сколько могли, соответственно, никаких удобств. Заколотили окна, закрыли двери. В вагоне стоял крик, плач. На второй день пути стали умирать люди. Среди погибших оказались четырехлетний брат Исмет и полутораговая сестренка Медина.

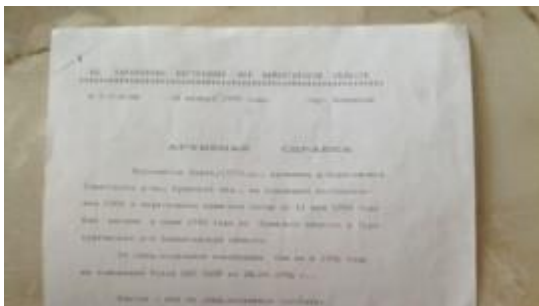
Я не помню, чтобы нам что-то давали в вагоне: ни воды, ни еды. Как только поезд останавливался, люди выскакивали в поисках каких-то продуктов. Кто-то умудрялся развести огонь и быстро приготовить что-то в кастрюлях. Если поезд начинал гудеть, все тут же запрыгивали в вагоны, чтобы не остаться в поле. Были и такие, кто не успевал, некоторые терялись по дороге.

Спустя три недели прибыли в Наманган. Депортированных в городах не размещали, отправляли далеко от центральных районов – в села, кишлаки. Нашу семью разместили в конюшне в одном из сел Задарьинского района.

Из-за невыносимых условий погибло много людей, переселенных из Крыма. Помню, как за одну ночь в семье умерли несколько человек. Хоронить некому, тела не моют, где-то с трудом закапывают умершего. А потом на второй-третий день приходят, а этого покойника нет – труп вытаскивали шакалы и съедали.

Спустя пять месяцев в возрасте 30-ти лет скончалась мама.

Люди жили впроголодь, а те, у кого остались какие-то драгоценности, меняли у местных на хлеб. Основным занятием был сбор хлопка – детям установили норму в 5-6 кг, взрослым – 50-60 кг. Осенью 1946 года отец сумел выбраться из Тульской области. За хорошую работу администрация шахты, где работал папа, дала ему отпуск – разрешили посетить семью и забрать к себе. Уже через две недели Абселям-ага собирался с детьми вернуться назад, но младшие сестры со слезами на глазах просили его не уезжать, и папа сделал все для того, чтобы остаться с родными в Наманганской области.

Архивная справка о депортации Перита Мурзаметова

Мурзаметов Перит, 1937 года, уроженец деревни Бор Асан Советского района, Крымской области, на основании постановления Госкомитета обороны о переселении крымских татар от 11 мая 1944 года был выслан в июне 1944 года из Крымской области в Туракуртанский район Наманганской области. От спецпоселения освобожден там же в 1956 году...

ДОДАТОК 3.1

УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР о преобразовании Крымской АССР в Крымскую область в составе РСФСР

Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик ПОСТАНОВЛЯЕТ:

Утвердить представление Президиума Верховного Совета Российской Советской Федеративной Социалистической Республики о преобразовании Крымской АССР в Крымскую область в составе РСФСР.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР
Секретарь Президиума Верховного Совета СССР
Москва, Кремль
30 июня 1945 года № 121/145

М. Калинин
А. Горкин

ДОДАТОК 3.2

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РСФСР УКАЗ

от 14 декабря 1944 года

О переименовании районов и районных центров Крымской АССР

Переименовать следующие районы и районные центры Крымской АССР:

1. Ак-Мечетский район в Черноморский и районный центр село Ак-Мечеть в село Черноморское.
2. Ак-Шейхский район в Раздольненский район и районный центр село Ак-Шейх в село Раздольное.
3. Биюк-Онларский район в Октябрьский район и районный центр село Биюк-Онлар в село Октябрьское.
4. Ичкинский район в Советский район и районный центр рабочий поселок Ички в рабочий поселок Советский.
5. Карасубазарский район в Белогорский район и районный центр город Карасубазар в город Белогорск.
6. Колайский район в Азовский район и районный центр село Колай в село Азовское.
7. Лариндорфский район в Первомайский район и районный центр село Джурчи в село Первомайское.
8. Маяк-Салынский район в Приморский район и районный центр село Маяк-Салынь в село Приморское.
9. Сейтлерский район в Нижнегорский район и районный центр рабочий поселок Сейтлер в рабочий поселок Нижнегорский.
10. Тельманский район в Красногвардейский район и районный центр село Курман-Кемельчи в село Красногвардейское.

11. Фрайдорфский район в Новоселовский район и районный центр село Фрайдорф в село Новоселовское.

Председатель Президиума Верховного Совета РСФСР Н. ШВЕРНИК
Секретарь Президиума Верховного Совета РСФСР П. БАХМУРОВ

Из Постановки Крымского обкому ВКП(б) «Про перейменування населених пунктів, вулиць, окремих видів робіт та інших татарських позначень» 25 вересня 1948 р.

...Обласний комітет ВКП(б) визнає, що питання про перейменування населених пунктів, рік, долин, вулиць та інших татарських позначень, затягнулося і що населення, яке прибуло до Криму, почало запроваджувати у побут ці назви.

Низка керівних партійних і радянських працівників дуже часто самі вживають татарські слова і запроваджують їх у мовний обіг. Обласна і районна преса, не кажучи вже про стінгазети, а також різні листи та інструкції нерідко насичені татарськими назвами. Після того, як було здійснене перейменування населених пунктів, деякі працівники продовжують вживати старі назви. Вважаючи це неправильним і шкідливим, бюро обкому ухвалило:

1) Облвиконкому продовжити роботу з перейменування населених пунктів, залізничних станцій, рік, долин, окремих видів робіт та інших татарських позначень.

2) Зобов'язати райкоми партії вести рішучу боротьбу з усім татарським і не допускати вживання татарських слів та назв. Провести особливу роботу з пояснення значення нових найменувань російських населених пунктів, залізничних станцій, рік, долин та інших позначень.

ДОДАТОК 4

ДЕКЛАРАЦИЯ
ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК
**О ПРИЗНАНИИ НЕЗАКОННЫМИ И ПРЕСТУПНЫМИ
РЕПРЕССИВНЫХ АКТОВ ПРОТИВ НАРОДОВ,
ПОДВЕРГШИХСЯ НАСИЛЬСТВЕННОМУ ПЕРЕСЕЛЕНИЮ,
И ОБЕСПЕЧЕНИИ ИХ ПРАВ**

14 ноября 1989 г.

Сегодня, в период революционного обновления советского общества, когда начат процесс демократизации, очищения всех сторон нашей жизни от деформации и искажений общечеловеческих принципов гуманизма, в стране усиливается стремление знать всю правду о прошлом, чтобы усвоить его уроки во имя будущего.

Память с особой горечью возвращает нас в трагические годы сталинских репрессий. Беззаконие и произвол не обошли стороной ни одну республику, ни один народ. Допущенные в прошлом массовые аресты, лагерное мученичество, обездоленные женщины, старики и дети в переселенческих зонах продолжают взывать к нашей совести, оскорбляют нравственное чувство. Об этом забыть нельзя.

Варварскими акциями сталинского режима явилось выселение в годы Второй мировой войны из родных мест балкарцев, ингушей, калмыков, карачаевцев, крымских татар, немцев, турок-месхетинцев, чеченцев. Политика насильственного переселения отразилась на судьбе корейцев, греков, курдов и других народов.

Верховный Совет СССР безоговорочно осуждает практику насильственного переселения целых народов как тяжелейшее преступление, противоречащее основам международного права, гуманистической природе социалистического строя.

Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик гарантирует, что попрание прав человека и норм гуманности на государственном уровне больше никогда не повторится в нашей стране.

Верховный Совет СССР считает необходимым принять соответствующие законодательные меры для безусловного восстановления прав всех советских народов, подвергшихся репрессиям.

Верховный Совет СССР
Москва, Кремль, 14 ноября 1989 г.,
№772-1

*Ведомости Верховного Совета СССР, 1989. 15 ноября (№23).
С.607 (№449).*

Карта депортації

Депортація почалася рано вранці
18 травня 1944 року і закінчилася о
16:00 20 травня

Задіяні війська НКВС
Більше 32 000 чоловік

Відсоток кримських татар у регіоні**

1939 г.

2001 г.

10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90%

РЕЗОЛЮЦИЯ ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ ООН 96(1)
«Преступление геноцида» (принята 11 декабря 1946 г.)

Геноцид означает отказ в признании права на существование целых человеческих групп подобно тому, как человекоубийство означает отказ в признании права на жизнь отдельных человеческих существ; такой отказ в признании права на существование оскорбляет человеческую совесть, влечет большие потери для человечества, которое лишается культурных и прочих ценностей, представляемых этими человеческими группами, и противоречит нравственному закону, духу и целям Объединенных Наций.

Можно указать на многочисленные преступления геноцида, когда полному или частичному уничтожению подверглись расовые, религиозные, политические и прочие группы.

Наказание за преступление геноцида является вопросом международного значения.

Поэтому Генеральная Ассамблея

утверждает, что геноцид, с точки зрения международного права, является преступлением, которое осуждается цивилизованным миром и за совершение которого главные виновники и соучастники подлежат наказанию независимо от того, являются ли они частными лицами, государственными должностными лицами или государственными деятелями, и независимо от того, совершено ли преступление по религиозным, расовым, политическим или каким-либо другим мотивам;

предлагает Государствам-членам ввести необходимые законодательные меры в целях предупреждения этого преступления и наказания за него;

рекомендует организовать между государствами международное сотрудничество для проведения мероприятий в целях предупреждения преступления геноцида и для ускорения наказания за него; поэтому

предлагает Экономическому и Социальному Совету заняться необходимым изучением вопроса для составления проекта Конвенции по вопросу о преступлениях геноцида, подлежащего представлению на следующей сессии Генеральной Ассамблеи.

Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей на Второй части Первой сессии с 23 октября по 15 декабря 1946 г., Нью-Йорк: ООН, 1947. С. 140.

ДОДАТОК 6.2
КОНВЕНЦИЯ О ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ГЕНОЦИДА
И НАКАЗАНИИ ЗА НЕГО
(принята 9 декабря 1948 г.; вступила в силу 12 января 1961 г.)

Договаривающиеся Стороны,
принимая во внимание, что Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций в своей резолюции 96(I) от 11 декабря 1946 г. объявила, что геноцид является преступлением, нарушающим нормы международного права и противоречащим духу и целям Организации Объединенных Наций, и что цивилизованный мир осуждает его,

признавая, что на протяжении всей истории геноцид приносил большие потери человечеству, и будучи убежденными, что для избавления человечества от этого отвратительного бедствия необходимо международное сотрудничество, соглашаются, как это предусмотрено ниже:

Статья I

Договаривающиеся Стороны подтверждают, что геноцид независимо от того, совершается ли он в мирное или военное время, является преступлением, которое нарушает нормы международного права и против которого они обязуются принимать меры предупреждения и карать за его совершение.

Статья II

В настоящей Конвенции под геноцидом понимаются следующие действия, совершаемые с намерением уничтожить, полностью или частично, какую-либо национальную, этническую, расовую или религиозную группу как таковую:

- a) убийство членов такой группы;
- b) причинение серьезных телесных повреждений или умственного расстройства членам такой группы;
- c) предумышленное создание для какой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на полное или частичное физическое уничтожение ее;
- d) меры, рассчитанные на предотвращение деторождения в среде такой группы;
- e) насильственная передача детей из одной человеческой группы в другую.

Статья III

Наказуемы следующие деяния:

- a) геноцид;
- b) заговор с целью совершения геноцида;
- c) прямое и публичное подстрекательство к совершению геноцида;
- d) покушение на совершение геноцида;
- e) соучастие в геноциде.

Статья IV

Лица, совершающие геноцид или какие-либо другие из перечисленных в статье III деяний, подлежат наказанию, независимо от того, являются ли они

ответственными по конституции правительствами, должностными или частными лицами.

Статья V

Для введения в силу положений настоящей Конвенции Договаривающиеся Стороны обязуются провести необходимое законодательство, каждая в соответствии со своей конституционной процедурой, и, в частности, предусмотреть эффективные меры наказания лиц, виновных в совершении геноцида или других упомянутых в статье III преступлений.

Статья VI

Лица, обвиняемые в совершении геноцида или других перечисленных в статье III деяний, должны быть судимы компетентным судом того государства, на территории которого было совершено это деяние, или таким международным уголовным судом, который может иметь юрисдикцию в отношении сторон настоящей Конвенции, признавших юрисдикцию такого суда.

Статья VII

В отношении выдачи виновных геноцид и другие перечисленные в статье III деяния не рассматриваются как политические преступления.

В таких случаях Договаривающиеся Стороны обязуются осуществлять выдачу в соответствии со своим законодательством и действующими договорами.

Статья VIII

Каждый участник настоящей Конвенции может обратиться к соответствующему органу Объединенных Наций с требованием принять, в соответствии с положениями Устава Организации Объединенных Наций, все необходимые, по его мнению, меры в целях предупреждения и пресечения актов геноцида.

Статья IX

Споры между Договаривающимися Сторонами по вопросу толкования, применения или выполнения настоящей Конвенции, включая споры относительно ответственности того или другого государства за совершение геноцида или одного из других перечисленных в статье III деяний, передаются на рассмотрение Международного Суда по требованию любой из сторон в споре.

Права человека: Сборник международных договоров. Нью-Йорк: ООН, 1989. С. 160—164.

ДОДАТОК 7

Запитання до інтерв'ю з очевидцем депортації кримськотатарського населення у травні 1944 року

1. Назвіть своє ім'я та прізвище, дату народження та місце вашого проживання під час депортації
2. Розкажіть про вашу родину. Чим займалися ваші батьки?
3. Що ви пам'ятаєте про своє життя та життя вашої родини до депортації?
4. Чи зберігалися у вашій родині національні традиції? Які саме?
5. Як ставилися до вас у школі, на роботі чи на вулиці, де ви проживали, представники інших національностей? Чим керувалися Ви у ставленні до інших?
6. Скільки Вам було років під час депортації? За яких обставин ви про неї дізналися? Які почуття викликала ця звістка?
7. Скільки Часу і в яких умовах відбувалося виселення вашої родини з рідної домівки?
8. Чи повідомили Вам, за що Вас виселяють? Як почуття переважали у Вас в цей момент?
9. Як Ви справлялися Ви і Ваші рідні із стресом, викликаним депортацією?
10. Чи здогадувалися Ви про Вашу подальшу долю?
11. Скільки часу і в яких умовах відбувалося переселення до нових місць проживання? Чи забезпечувались під час переїзду хоча б елементарні людські потреби?
12. В яке місце ви попали після приїзду до кінцевої станції? Якими були умови проживання і праці у Вашому спец поселенні?
13. Як переселенців зустріло місцеве населення? Що впливало на їх ставлення до Вас?
14. Чи доводилося Вам і Вашій родині голодувати?
15. Яким чином Ви і Ваші близькі боролися з епідеміями?
16. Наскільки суворою була дисципліна у спецпоселенні? Які були міри покарання, та за що могли покарати спец переселенця?
17. Як Ви сприймали смерть близьких та знайомих людей? Чи змінювалася Ваша життєва позиція та оцінка власного життя?
18. Чи підтримували Ви в той період відносини із своїми кримськими односельцями та друзями?
19. Як склалося Ваше подальше життя та життя вашої родини? Чи вплинула на це Ваша належність до кримськотатарського народу?
20. Чи хотілося Вам повернутися до Криму? Коли це вдалося зробити?
21. Як склалося Ваше життя після повернення на малу батьківщину?